

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Степури Тетяни Михайлівни
«РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ
КВАЛІТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика**

Актуальність теми дослідження

Активи людського потенціалу є основою прогресивних змін у сучасному світі. Наявність умов для коректного формування, раціонального використання та розвитку людського потенціалу є надійним фундаментом глобальної конкурентоспроможності країн та суспільства в цілому. Разом з цим, актуалізуються вимоги та обмеження до якості людського потенціалу. Ресурсна база розвитку нової економіки об'єднує, з одного боку, продуктивні майже безмежні можливості сучасних технологій та з іншого – унікальні риси людського інтелекту, пов'язані з їх ефективним застосуванням та продукуванням інноваційних продуктів, ідей, методів. Це потребує ідентифікації та визначення умов формування саме тих компонентів людського потенціалу, що мають високу ймовірність капіталізації. Відносно визначеними сьогодні є затребувані ринком поточні та перспективні вимоги до компетенцій фахівців, які є параметрами бажаної якості людського потенціалу нової економіки, в той же час чинні системи формування та використання людського потенціалу характеризуються певною інерційністю та дисфункціями інститутів рівня їх макрорегулювання, що дає підстави прогнозувати критичний ресурсний дефіцит та відсутність умов для модернізації національної економічної системи на засадах економіки знань. На цьому фоні своєчасним є завдання пошуку джерел підвищення ефективності управління розвитком людського потенціалу в контексті налаштування всіх інститутів та чинників впливу на параметри якості, що мають слугувати орієнтиром формування та використання таких ключових для нової економіки компетенцій як здатність до пізнання та творення, вміння комбінувати альтернативні варіанти об'єднання ресурсів з метою кращого пристосування до суспільних потреб та генерування нового знання.

Складність, комплексність і багатоаспектність процесів регулювання розвитку людського потенціалу потребує розробки нової дослідницької методології, яка має екологічно втілювати ідею людиноцентризму та концентрувати увагу на вимірюванні та забезпеченні якості у двох взаємообумовлених процесах: якість економічних процесів (в контексті балансу людиноцентричності та продуктивності) та якість людського потенціалу. Представлена до захисту дисертаційна робота Т.М. Степури є прикладом новаторського та оригінального теоретико-методологічного підходу до дослідження розвитку людського потенціалу через призму

кваліфікації економіки. Дана робота формує новий науковий напрям – кваліологічну аналітику, що підтверджує її вагомий внесок у вітчизняну економічну теорію. Результати роботи орієнтовані на вирішення актуального завдання, що полягає в обґрунтуванні напрямів розбудови кваліологічної аналітики як важливої і невід’ємної складової політики розвитку людського потенціалу.

Зв’язок роботи з науковими планами, програмами, темами

Дисертація Т.М. Степури має високе практичне значення для демографії, соціальної економіки і політики в частині обґрунтування пріоритетів політики розвитку людського потенціалу та її інформаційно-аналітичного забезпечення. Вагомі результати дослідження вдалось отримати завдяки значному науковому досвіду дисертантки, її участі у виконанні низки науково-дослідних тем ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (7 тем з 2012 року), а також наукового проекту, що виконувався за підтримки Європейського Союзу.

Результати дисертаційної роботи актуальні для врахування при вдосконаленні проекту Стратегії людського розвитку, представленого Міністерством соціальної політики України на виконання положень Стратегії національної безпеки України. Окремі положення дисертації містять практичні рекомендації з досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, цілей Національної економічної стратегії 2030 Кабінету Міністрів України.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність та новизна

Положення дисертаційної роботи Т.М. Степури є обґрунтованими, що підтверджують отримані результати та вміння дисертантки використовувати різні методи наукових досліджень (зокрема, конкретнонаукові методи статистики та економічного аналізу, дискримінантний, таксономічний, факторний (метод головних компонент), кореляційно-регресійний аналіз, методи управління якістю, графічний метод К. Ісікави, контрольні карти та ін.), матеріали вітчизняних та іноземних розробок з обраної проблематики.

Сформульовані мета, завдання та висновки дисертації підтверджують, що робота є цілісною. Вагомі наукові результати дослідження з високим ступенем обґрунтованості підтверджує глибинний огляд літературних джерел (460 позицій), у тому числі іноземних. Для аналізу використано звіти ПРООН, численні міжнародні рейтингові оцінки, що дозволило розглядати проблеми розвитку людського потенціалу України в глобальному контексті.

Дисертаційна робота має логічну структуру, складається з 5 розділів, 23 підрозділів, анотації, вступу, висновків, списку використаних джерел. Дуже наповненими є додатки дисертації, що підтверджують складну і тривалу роботу дисертантки над дослідженням.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження людського потенціалу в контексті квалітизації економіки» розкрито авторське розуміння людського потенціалу та його соціально-економічної природи, обґрунтовано концепт «якості» в сучасному міждисциплінарному понятійно-термінологічному дискурсі досліджень людського потенціалу, висвітлено особливості термінології квалітизації економіки у фокусі можливостей та протиріч розвитку людського потенціалу, досліджено онтологічні витoki вивчення людського потенціалу.

З положень розділу 1 відзначаємо послідовний підхід до розкриття змісту людського потенціалу з врахуванням еволюції поглядів на поняття трудових і людських ресурсів, трудового потенціалу. Узагальнено 9 підходів до дослідження людського потенціалу (табл. 1.1, с. 54) та розкрито його зміст через уточнення субпідрядності інших видів потенціалів (рис. 1.1, с. 55). Це дало змогу дисертантці прийти до висновку, що сучасна дефініція категорії «людський потенціал» повинна акумулювати у собі цінності та орієнтири сучасного економічного розвитку, пріоритетності його якісних критеріїв, ґрунтуватися на егалітарних підходах та розроблятися у рамках теорій людського розвитку і квалітології. Авторське розуміння людського потенціалу (с. 59) вказує на інтегральні кількісно-якісні акценти, що логічно пояснює предмет дослідження щодо квалітизації економіки.

Дослідження генези категорії «якість» в теоретичному аспекті (п. 1.2) і трансформації підходів до розуміння якості в наукових дослідженнях (п. 1.3) дозволили виокремити етапи в хронології розвитку міждисциплінарного базису квалітативної економіки (рис. 1.3, с. 82). Квалітативну економіку автор пропонує розглядати в якості сфери суспільного життя, сучасного типу економічної системи, способи виробництва та ресурсозабезпеченість якої базуються на якості. Функціонування такої економіки повинне задовольняти постійно виникаючі потреби людини, що покликані підвищувати якість життя. Економічна ефективність квалітативної економіки отримує нові імпульси росту за рахунок неосяжного підвищення якості процесів, взаємодій, комунікацій та механізмів конкуренції у ній.

Запропоновано ознаки квалітативної економіки (с. 98-109), що дозволило окреслити прикладні зрізи аналізу для подальших частин дисертаційної роботи.

У розділі 2 «Методологічні основи дослідження людського потенціалу: квалітативні аспекти» обґрунтовано синтетичний квалітативний підхід до дослідження людського потенціалу (рис. 2.2, с. 150). Його застосування, за

твердженнями дисертантки, надає можливість пошуку механізмів нарощування людського потенціалу як якісної категорії та відкритої системи, визначати підходи до станів балансу і дисбалансу, а також їх змін як перехідних етапів розвитку системи людського потенціалу, розгляду середовища його формування як джерела виникнення якісно нових станів (с. 143-145).

Синтетичний квалітативний підхід, за рекомендаціями дисертантки, охоплює: онтологічний синтез, що передбачає розгляд категорії як системної єдності її складових та властивостей; аксіологічний синтез, що стосується узагальнення цінності та вагомості задоволення потреб людей, місця людського потенціалу у цінностях та цілях розвитку економічної системи; прагматичний синтез, що узагальнює корисність, функціональність та роль людського потенціалу в забезпеченні конкурентоспроможності економіки; методологічний синтез, що окреслює вимогу включення широкого спектру значень, вимірів і підходів до людського потенціалу як якісної категорії в систему його дослідження (с. 151).

У ході визначення компонентної будови та структурно-кваліметричних вимірів людського потенціалу (п. 2.2) уточнено авторську позицію щодо структури потенціалу з доповненням діджитал-інклюзивною та екістичною компонентами (с. 153). Справедливо обґрунтовано, що структуризація людського потенціалу має відбуватись на основі цілепокладання та ієрархічної побудови. Актуальним є підхід до виокремлення на індивідуальному рівні активної і пасивної компонент людського потенціалу. У пасивну компоненту дисертантка вкладає здібності і потреби, а в активну – готовність до дій (рис. 2.4, с. 157).

Розроблено та апробовано методику структурно-кваліметричної оцінки розвитку людського потенціалу (п. 2.4). Визначено індикатори ознак розвитку компонент людського потенціалу (табл. 2.5, с. 183). При цьому зроблено акцент на доцільності застосування методів дискримінантного, таксономічного, кластерного аналізу як інструментів оцінювання стану розвитку людського потенціалу та оцінки відповідності відхилень фактичних показників якості від потенціальних чи еталонних (с. 184-191).

У розділі 3 «Людський потенціал України та його структурно-кваліметрична оцінка: диференціація регіонів та чинники розвитку» досліджено проблеми демографічно-валеологічної компоненти людського потенціалу України з глибинним ретроспективним аналізом. Проведено класифікацію регіонів України за рівнем розвитку людського потенціалу в його демографічно-валеологічній компоненті (с. 211-212). З використанням методів факторного аналізу визначено системоутворюючі фактори демографічно-валеологічної компоненти людського потенціалу регіонів України (с. 214-216). Це дозволило обґрунтувати пріоритет розвитку

інфраструктури охорони здоров'я як одного з проблемних напрямків дисертаційного дослідження. Аналіз освітньо-інтелектуальної компоненти здійснено за аналогічним методичним підходом як щодо демографічно-валеологічної компоненти (п. 3.2). Завдяки соціологічному інструментарію дисертанткою здійснено розробку методики аналізу якісних характеристик випускників закладів вищої освіти та попиту на ринку праці з апробацією для Львівської області (с. 225-240).

Розділ 4 «Людський потенціал в умовах новітніх технологічних змін: індустріальна революція і розвиток внутрішнього ринку» розкриває ціннісно-культурні аспекти розбудови середовища розвитку людського потенціалу. У даній частині роботи дисертантка піднімає питання квалітизації середовища відтворення людського потенціалу (с. 310-311). Запропоновано моніторингову методику діагностики квалітативної асиметрії на внутрішньому ринку освітніх послуг та ринку праці (п. 4.2). Центральною її ідеєю є твердження, що забезпечення високого рівня квалітативних характеристик здобувачів освіти можливе лише при змиканні рівня розвитку людини та якості системи освіти (с. 326). Для обґрунтування пріоритетів такого «змикання» враховані результати обстеження в рамках Проєкту регіонального розвитку «Моніторинг реалізації інтелектуального потенціалу випускників ВНЗ і ПТНЗ прикордонного регіону: соціальне партнерство, державне і регіональне замовлення», що реалізовувався впродовж 2018-2020 років у Львівській області у рамках секторальної підтримки Європейського Союзу. Аналіз результатів обстеження дозволив виявити проблеми задоволення потреб роботодавців в якісних кадрах у розрізі основних видів економічної діяльності та сфер зайнятості.

Досліджено роль соціальних стандартів у формуванні якості середовища розвитку людського потенціалу з доповненням глибинним статистичним аналізом. Особливу увагу звернено на прожитковий мінімум (с. 346) та якісне харчування (с. 347-356), що вносить суттєвий вклад у поглиблення концепції енергетичного потенціалу.

Розділ 5 «Напрями розвитку людського потенціалу України: до розбудови кваліологічної аналітики» включає наукові обґрунтування щодо стратегічних імперативів розвитку людського потенціалу України. Такі імперативи визначено у контекстах загальнонауковому (в епіцентрі уваги – питання теорії та практики розвитку людського потенціалу по лінії методології окремих галузей наукових знань) і конкретнонауковому (в епіцентрі уваги – проблемноорієнтовані політики) (с. 385-386). Цікавою є інтерпретація стратегічних імперативів у матриці (табл. 5.1, с. 387). На особливу увагу заслуговує розробка за методикою Ісікави моделі розвитку людського потенціалу через вплив на системоутворюючі чинники його компонент (рис. 5.1, с. 390). Дана модель включає розрахункові дані,

підтверджуючи таким чином майстерність дисертантки у використанні методів економіко-математичного і статистичного аналізу.

Окремий блок рекомендацій стосується розбудови кваліологічної аналітики охорони здоров'я населення України (п. 5.2). На основі вивчення існуючої системи моніторингу, запропоновано продовжити розвиток моніторингових процедур якості надання медичних послуг у частинах завершення діяльності з формування моніторингу й аудиту індикаторів якості медичних послуг та забезпечення у подальшому доступу стейкхолдерів до їх результатів, а також запровадження моніторингів ефективності та безпеки медичних послуг (с. 401-402).

Обґрунтовано актуальність реалізації активної міграційної політики в контексті запобігання втрат людського потенціалу. Акценти при цьому зроблено на глобальному перерозподілі людського потенціалу на конкурентних засадах (с. 404). Визначено базові напрями реалізації активної міграційної політики держави, спрямованої на запобігання втрат людського потенціалу (рис. 5.5, с. 407), запропоновано пріоритети політики регулювання міграційних наслідків в залежності від гостроти вирішення проблем (с. 409-413). Актуалізація стимулювання реєміграції доповнена пропозиціями щодо соціального підприємництва в залученні міграційного капіталу (с. 418). Дані рекомендації є новаторськими для вдосконалення міграційної політики в Україні.

До кожного з 5 розділів сформульовані висновки, які стали основою для узагальнення загальних висновків роботи. Дисертація містить дуже багато таблиць, рисунків і формул. Поданий якісний картографічний матеріал.

Наукова новизна одержаних результатів

Дисертація містить низку положень, що мають високу теоретико-методологічну, методичну і практичну цінність. Саме теоретико-методологічні наукові результати визначають високу цінність докторської дисертації. Маємо відзначити достатній комплекс результатів цієї групи та виокремити такі нові положення.

Базовим для проведеного дослідження та фундаментальним за змістом та охопленням широкого предметного поля є сформована вперше методологія кваліологічної аналітики людського потенціалу, яка дозволяє обґрунтувати механізми його розвитку за якісними параметрами, розкрити бінарні зв'язки та зумовленість розвитку з середовищем життя та праці, обґрунтувати критерії цілепокладання людського потенціалу при структурній декомпозиції, визначити змістовність особистісного і діяльнісного підходів до вивчення людського потенціалу. Автор обґрунтовує нову концепцію квалітативної економіки, критерієм виділення якої є гармонійне задоволення

системи людських потреб, нерозривно пов'язаних з принципами економічного зростання. Обґрунтовано критерії та генезу якості в квалітативній економіці. Об'єднано багатоукладність підходів, концепцій економіки та визначено нові вимоги до сценаріїв реалізації політики розвитку людського потенціалу.

Окремої позитивної оцінки заслуговує реалізована в роботі авторська ідея щодо розширення середовища формування і розвитку людського потенціалу, що відповідає просторовому багатовимірному контексту нової економіки. Вперше запропоновано розглядати розвиток людського потенціалу у трьохвимірній системі координат «часу – простору – енергії». Такі результати вдалось отримати завдяки використанню положень синергетики, енергетичної економічної парадигми праці, що дозволило обґрунтовувати механізми нарощування людського потенціалу та обґрунтувати акцент на енергетичній складовій, продуктивність якої є підтвердженою та визначальною. Логічним продовженням цієї частини є удосконалений теоретико-прикладний підхід до концептуалізації ознак розвитку людського потенціалу з групуванням на засадах особистісного і діяльнісного підходів. Враховано структурно-кваліметричну декомпозицію людського потенціалу, види людської діяльності, рівні соціогенезу та потенціалістський сенс категорії.

Важливим теоретичним здобутком є також подальший розвиток та систематизація генези концепту якості у міждисциплінарному і соціально-економічному дискурсі з виділенням антропологічної групи концепцій, зокрема на основі з'ясування природи якості, що дозволило обґрунтувати підходи до дослідження людського потенціалу як квалітативної категорії.

Заслуговує на виокремлення також новий результат з високою цінністю та затребуваною перспективою впливу на майбутні дослідження проблематики людського потенціалу, пов'язаний з розвитком підходів до маркування модерного ціннісно-культурного поля людського розвитку, поділеного за сферами діяльності людини й «осями» трансформації цінностей, притаманних суспільній системі.

Серед нових результатів науково-методичного характеру, вважаємо за доцільне виокремити такі:

уперше розроблено методичне забезпечення аналізу розвитку людського потенціалу регіонів України з використанням положень теорії управління якістю. Це стало основою для структурно-кваліметричного дослідження за геопросторовим і функціонально-часовим напрямками з ранжуванням пріоритетів політики розвитку людського потенціалу. Уперше введено в методологію аналітичного забезпечення політики розвитку людського потенціалу методи управління якістю, зокрема контрольні карти, з

метою оцінки стабільності процесів розвитку потенційних компонент у регіонах України та перебування їх у зоні допустимих значень;

удосконалено підходи до структурно-кваліметричної декомпозиції людського потенціалу із виділенням додаткових компонент аналізу – екстичної і діджитал-інклюзивної та методико-прикладні аспекти використання моніторингових досліджень, технологій, комплексність характеру яких забезпечується через єдність програмно-методологічних, організаційних, методичних засобів систематичного спостереження, у діагностуванні квалітативних асиметрій ринку послуг вищої освіти та ринків кваліфікованої праці та перспективи їх збалансування на основі компетентнісного підходу;

автором обґрунтовано напрями удосконалення методичних підходів до виявлення закономірностей формування територіальних міграційних ринків праці для встановлення міграцієзумовлених квалітативних змін людського потенціалу України на окремих рівнях інституційної організації суспільства та прикладного підходу до дослідження тенденцій діджиталізації людського потенціалу як до джерела можливостей його розвитку, що містить резерви змістовної і структурної трансформації середовища людської активності та має бути використаний у регуляторній політиці держави й діяльності інститутів.

Методичну та прикладну цінність мають розвинуті автором науково-методичні основи формування системи соціальних стандартів і гарантій як одного з інструментів регулювання доходів населення та забезпечення мінімальних рівнів споживання, зокрема в частині реалізації функцій енергетичного балансу системи – життєзабезпечення, компенсації, трансформації; методичні підходи і практичні технології аналітичного, інформаційного та інституційного забезпечення процесів підвищення якості медичних послуг як неодмінної умови для розвитку людського потенціалу в умовах квалітизації економіки.

Наукова новизна дає підстави зробити висновок, що робота є цілісним і завершеним дослідженням та містить актуальні для науки і практики результати.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів

Теоретичне значення дисертації Степури Т.М. полягає у формуванні нового напрямку структурно-кваліметричних досліджень людського потенціалу – кваліологічної аналітики. Практичне значення – у використанні її результатів на рівні органів державної влади, що підтверджують довідки про впровадження результатів дисертації у роботі Верховної Ради України (Комітету з питань науки і освіти, Комітету з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення), Львівського обласного центру

зайнятості, а також у діяльності Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики».

Повнота викладу основних результатів дослідження в опублікованих працях та авторефераті

Основні результати дисертаційної роботи опубліковані у 59 наукових працях загальним обсягом 125,39 друк. арк. Дисертантка є автором 7 колективних монографій, 4 статей у періодичних наукових виданнях держав ОЕСР, 16 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 29 публікацій за матеріалами конференцій, 3 публікацій в інших наукових виданнях.

Назви публікацій відповідають темі дисертаційної роботи.

Положення, викладені в авторефераті, повністю відповідають змісту дисертаційної роботи.

Дискусійні положення та зауваження

1. У п. 2.2 при дослідженні компонентної будови людського потенціалу варто конкретизувати позиції українських авторів щодо їхнього розуміння потенційних компонент натомість наведення загальних підходів (с. 152), що б дозволило виявити відмінність авторської розробки.

2. До напрямів політики розвитку людського потенціалу (рис. 2.5 «Архітектоніка розвитку компонент людського потенціалу...») доцільно додати політику демовідтворення, розвитку соціальної інфраструктури, безпеки, соціальної рівності (у т.ч. гендерної) і справедливості. Дані напрями відповідають цілям сталого розвитку та є необхідними в контексті створення сприятливого середовища людської життєдіяльності.

3. У п. 3.2 досліджено особливості розвитку освітньо-інтелектуальної компоненти людського потенціалу в регіонах України з використанням дискримінантного і факторного аналізу. Наведено результати апробації методики аналізу якісних характеристик випускників закладів вищої освіти і попиту на ринку праці на прикладі Львівської області. Дані положення варто було доповнити експертними висновками щодо якості підготовки випускників ЗВО в інших областях України та обґрунтувати необхідність апробації методики обстеження в загальноукраїнських масштабах.

4. При аналізі міграційсумовлених якісних змін людського потенціалу України серед системоутворюючих чинників виокремлено «можливості та депривації міграційного ринку» (с. 287). Вважаємо, що зміст категорії «депривація міграційного ринку» потребує більш ґрунтовного визначення та пояснення, виокремлення ознак; крім того, під час захисту бажано прокоментувати позицію автора щодо необхідності та перспектив її нівелювання.

5. Підтримуємо позицію автора щодо виокремлення та дослідження соціокультурного середовища формування людського потенціалу, ця частина досліджена завершена з отриманням цікавих та корисних результатів, що свідчать про різний ступінь впливу обраних чинників та регіональні відмінності. Потребує додаткових пояснень виявлена автором диференціація західних та східних й південних регіонів за типом культури: наскільки критичними є ці розбіжності, які наслідки з цим пов'язані та чи мають вони бути враховані на рівні політики макрорегулювання.

6. Одним з результатів наукової новизни є рекомендації щодо «змикання сфери вищої освіти та ринків кваліфікованої праці». Підтверджуємо його обґрунтованість та затребуваність, проте пропонуємо більш широкий погляд на баланс ринку праці та ринку освіти. В п. 5.4 автор зазначає, що якісне змикання передбачає досягнення максимальної відповідності якісних характеристик випускників закладів вищої освіти та вимог роботодавців. На наш погляд, ціль «досягнення відповідності» є суперечливою, адже бізнес-середовище є в авангарді прогресивних змін в умовах глобальної конкуренції, тому формує нові запити до сфери освіти. В свою чергу сфера освіти має, з одного боку відповідати новим потребам освітньо-кваліфікаційної підготовки, з іншого боку, місія університетів – підтримка інноваційно активного наукового та соціокультурного середовища, здатного забезпечувати випереджальний характер підготовки. Тобто баланс між зазначеними сферами є певною мірою умовним, непрямим, спрямованим на стимулювання взаємної модернізації. «Змикання» даних сфер формує скоріше закриту взаємодію, що може обмежувати розвиток.

7. Зауваження стосується представлення наукових результатів. По-перше, у роботі бракує логіко-структурної схеми дослідження з формулюванням гіпотези та проблем, на вирішення яких спрямовані рекомендації (у доповнення методичної схеми, представленої в п. 2.4). Обрана дисертаційна проблематика є достатньо широкою, дисертантка прагне охопити широке коло проблем різного інституційного рівня (особистісного, регіонального, державного, глобального), тому логіко-структурна схема конкретизувала б фокус дослідження та дозволила розуміти перспективні напрями вирішення виявлених проблем розвитку людського потенціалу в Україні та її регіонах. По-друге, оскільки дисертація насичена багатьма новими термінами, доречно було б зробити узагальнену таблицю понятійно-термінологічної новизни з конкретизацією понять, що відображають зміст людського потенціалу, його розвитку, а також квалітизації економіки, квалітизації середовища відтворення, кваліології тощо.

Висловлені зауваження не зменшують загальної позитивної оцінки від роботи та отриманих результатів.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Степури Тетяни Михайлівни «Розвиток людського потенціалу в умовах квалітизації економіки України» є цілісним, самостійним і завершеним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему. Робота містить нові наукові результати теоретичного та прикладного характеру. Мета досягнута, завдання виконані. Основні положення викладені в авторефераті, який за обсягом, структурою та змістом відповідає встановленим вимогам.

Тема дисертаційної роботи відповідає паспорту спеціальності 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика».

За змістом, оформленням, новизною дисертаційна робота відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, що висуваються до робіт на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, зокрема пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року (зі змінами та доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року, № 1159 від 30.12.2015 року та № 567 від 27.07.2016 року, № 943 від 20.11.2019 року та № 607 від 15.07.2020 року), а її автор Степура Тетяна Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика».

Офіційний опонент

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки підприємства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Л.В. Шаульська

